

Maailmankuvien muutoksia ja inhimillisiä mielenliikkeitä

Arvio teoksesta Sulkunen, Irma, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.). *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 271.* Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 2016. 470 s. ISBN 978-952-222-718-8.

Teemu Korpijärvi

Irma Sulkusen, Marjaana Niemen ja Sari Katajala-Peltomaan toimittama *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle* on kiinnostava kokoelma artikkelimuotoisia lukuja eri kirjoittajilta. Vertaisarvioinnin läpi käyneet artikkelit – tai luvut kuten niitä kirjassa kutsutaan – ovat poikkeuksetta asiantuntevia ja varsin laajaan lähde- ja kirjallisuuspohjaan tukeutuvia.

Kokoelmaan on saatu mahdutettua johdannon lisäksi 13 lukua, jotka on jaettu temaattisesti kahteen osaan: ”Usko, tieto ja maailmankuvien moninaisuus” sekä ”Historiankirjoitus maailmankuvien muovaajana”. Toimituskunnan tavoite on kunnianhimoinen: ”teoksen tavoitteena on analysoida ja purkaa immateriaalisia kulttuurisia ja sosiaalisia elementtejä, joita Suomeen ja suomalaisuuteen liitettyjen maailmankuvien ja identiteettien taustalta löytyy” (s. 8). Ajallisesti ja maantieteellisesti kirjassa liikutaan nimensä mukaan keskiajalta 1900-luvulle ja Suomi mielletään muuttuvarajaiseksi maantieteelliseksi alueeksi, jonka rajat selkeytyvät vasta kansallisvaltiokehityksen myötä. Lähestymistapaa voi useimmissa luvuissa kutsua henkilö- ja mikrohistorialliseksi. Pitkä ajallinen jänne ja monipuoliset teemat asettavat teokselle omat haasteensa ja tekstien toimittaminen eheäksi kokonaisuudeksi on varmasti ollut vaativa tehtävä.

Lukujen aihepiirit ovat paitsi monipuolisia, myös ajankohtaisia nopeasti muuttuvien maailmankuvien ja identiteettien todellisuudessa. Kun keitokseen lisätään vielä mausteeksi historiallisten tulkintojen ja tarinakaarien merkitys maailmankuvan ja minäkuvan yhtenä keskeisenä muodostajana, on mahdollista päästä melko syvälle historiaan ja mediaan yleensä vallankäytön oikeuttajana ja välineenä. Keskeisiä lähdekritiikkiin palaavia kysymyksiä ovat: kenen historiaa kerromme ja miksi. Näin kirja linkittyy myös ajankohtaiseen Suomi 100 -keskusteluun sekä siihen, mitä ylipäätään on olla suomalainen, mitä Suomen ja suomalaisten historia on. Sikäli tämäkin teos on kiinnostavalla tavalla oman aikansa kuva. Viime vuosina vastaavia

kysymyksiä tarkastelleiden teosten joukossa kirja tarttuu nimensä mukaisesti selvästi enemmän uskomusten ja tieteen suhteeseen, siihen kuinka nämä vaikuttavat yksilön ja yhteisön maailmankuviin sekä näistä juontuviin ristiriitoihin ja niiden sovittamiseen. [1]

Menneisyyden maailmankuvia peilaamassa

Johdantoluvussa toimituskunta käy läpi maailmankuviin, identiteetteihin, uskontoon, toimijuuteen ja historiankirjoitukseen liittyvää teoriaa ja käsitteistöä. Tämä onkin aiheeseen perehtymättömämmälle tarpeen, sillä kustakin teemasta on kirjoitettu paljon ja niistä on olemassa varsin runsaasti tulkintoja. Huolellisella käsitteellisellä pohjustuksella lukija pääsee kartalle siitä, mitä kirjan sanavalinnoilla ja lähestymistavoilla tarkoitetaan. Saatuaan viitoituksen tulevalle sisällölle, lukijalla on paremmat eväät löytää tiensä kirjan monipuolisen sisällön halki. Johdannossa jäin kuitenkin kaipaamaan lyhyttä esittelyä kirjan kirjoittajista. Olisi ollut miellyttävää tietää hiukan esipuheen antamia vinkkejä enemmän heidän taustoistaan ja tutkimusintresseistään kirjassa olevan luvun ulkopuolella. Tähän kirjassa ei ehkä lopulta ole ollut tilaa, onhan teos antologiaksikin sangen pitkä, lähes 500 sivua.

Kirjan taustalla on Suomen Akatemian rahoituksella neljä vuotta toiminut Maailmankuvat ja identiteetit -tutkimusryhmä, joka koostuu Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen sekä Åbo Akademin tutkijoista, ja on yksi neljästä Yhteiskunnan historian huippuyksikön tutkimusryhmästä. [2] Kirjan kirjoittajat ovat kokeneita tutkijoita, dosentteja ja professoreja historian eri aloilta keskiajan tutkimuksesta sosiaali- sekä aate- ja oppihistoriaan. Luvut käsittelevät aiheita keskiajalta alkaen, mutta sisällön pääpaino nojaa valistuksen ajasta eteenpäin.

Kirjoittajista Irma Sulkunen on osallistunut teokseen kahdella tekstillä, joista toinen käsittelee 1700-luvun hurmosherätystä ja kansanomaista herätystyötä, toinen Elias Lönnrotin henkilökuva erityisesti suomalaiskansallisen historiankirjoituksen valossa. Useamman artikkelin temaattisia kokonaisuuksia rakentuu Nuijasodan ja historioitsija Yrjö Koskisen henkilön ympärille sekä 1900-luvun alun murroksellisiin tieteenteorioihin sosiaalipolitiikasta, evoluutiosta ja suhteellisuusteoriasta. Toisaalta myös uskonnollisia uudistusliikkeitä ja tieteellisen maailmankuvan yhteiskunnallista merkitystä käsitellään useammassa artikkelissa.

Näistä modernimmista aihealueista erityisen ansiokkaana näen eettisesti haastavampien tieteenhistoriallisten kysymysten käsittelyn perinnöllisyystieteen poliittisten sovellusten ja 1920-luvun sosiaalipolitiikan yhteydessä. Nämä luvut esittelevät hyvin ilmapiiriä ja yhteiskunnallista keskustelua aikanaan uusien tieteenalojen ympärillä ja herättelevät pohtimaan millaisia arvovalintoja tieteen ja politiikan on toistensa suhteen tehtävä. Tämä korostuu erityisesti nykyaikaan rinnastettaessa, vaatimuksissa tutkittuun tietoon perustuvasta päätöksenteosta, jonka kuitenkin soisi kestävän myös oman aikamme eettisen tarkastelun joskus kaukaisessa tulevaisuudessa.

Kirjan tekstit eivät sorru tarpeettomiin anakronismeihin tai turhaan moralisointiin, vaikka käsitellyt aihepiirit saattaisivat paikoin tarjota niihin mahdollisuuksia ja

houkutuksenkin. Varomaton lukija saattaa kuitenkin laatia mielessään jatkumollisesti kestävämmiä kudelmia, niin ajankohtaiselta osa historiallisesta diskurssista voi vaikuttaa. Tämä kertoo kuitenkin ehkä ennen kaikkea käsiteltyjen aihepiirien ja teemojen ylihistoriallisuudesta. Historian kautta huomaamme palaavamme samojen identiteettien, yhteisöjen ja maailmankatsomusten peruskysymysten äärelle uusissa viitekehysissä.

Poikkeusilmiöt maailmankuvan peilinä

Koska olen itse keskiajantutkija, keskiaikaan ja varhaiseen uuteen aikaan sijoittuvat luvut asettuivat ajallisesti ja teemoiltaan lähimmäs omia tutkimusintressejäni. Sain niistä juuri siksi hieman enemmän irti kuin sinällään kiinnostavista, uudempaa aikaa käsittelevistä artikkeleista.

1300- ja 1600-lukujen tapaustutkimukset yhteisöissään poikkeuksellisista uskonnollisista tapahtumaketjuista ja niiden merkityksestä yhteisölle tarjoavat kiinnostavan näkökulman suhtautumisesta riivaus- ja noituusilmiöihin uskonpuhdistuksen molemmiin puolin. Varhaisempia aikoja edustavat 1300-luvun jälkimmäiselle puoliskolle ajoittuva riivaustapaus, jonka kautta Sari Katajala-Peltomaa tarkastelee yksilöä, yhteisöä ja rituaalien merkitystä keskiajan maailmankuvassa. Raisa Maria Toivon 1600-luvun jälkipuoliskolle ajoittuva luku tarkastelee uudesta näkökulmasta paljon tutkittuja Ahvenanmaan noitaoikeudenkäyntejä ja niissä toiminutta kihlakunnantuomari Nils Psilanderia suhteessa erääseen vähemmän tunnettuun noituustapaukseen, analysoiden vertailemalla syytetyn ja syyttäjän sekä yhteisöjen maailmankuvia. Tokikaan ei puhuta samasta ilmiöstä, mutta yhteisön reaktio ja yksilön kokemus suhteutuvat poikkeuksellisiin olosuhteisiin. Kummankin tapauksen ympäristöön ja maailmankuvaan kuului luontevasti se, että yliluonnollisen koettiin olevan läsnä konkreettisesti ja vertauskuvallisesti yhteisön arjessa. Kokemusten poikkeuksellisuus ei siis selitykään suoraan ilmiöiden yliluonnollisuudella vaan yliluonnollisen elementin ei-toivotulla luonteella tai erityislaatuisuudella.

Suomen 100-vuotis juhlavuoden tiimoilta on myös ajankohtaista käsitellä kansakunnalliseen kehitystarinaan liittyviä avainkertomuksia. Tämän teoksen yhteydessä sellaisena näyttäytyy nuijasodan tutkimushistoria ja nuijasodan yhteydessä tarkasteltu aatelin ryhmäidentiteetin kriisi. Nuijasodan historiografinen tarkastelu Yrjö Koskisen 1800-luvun tutkimuksessa nähdään kriittisesti aikakautensa ja oman aikansa valta-asetelmien valossa. Kirjoittajista Ilona Pikkanen on tarkastellut 1500-luvun nuijasodan historiografiaa ja Olli Matikainen yllä mainittua aateliston ryhmäidentiteettiä.

Kiinnostavaa on, että useissa teksteissä nimenomaan epätavanomainen, poikkeuksellinen, on se mittatikka, jonka välityksellä käsitellyn aikakauden maailmankuvaa lähdetään tarkastelemaan. Yhteisön suhtautuminen epätavanomaiseen nousee analyysissä merkittävämmäksi lähtökohdaksi kuin se, mitä tarkasteluajankohdalle voisi ajatella tyypillisenä. Tämä on läsnä paitsi keskiaikaiseen uskonelämään liittyvissä poikkeustilanteissa ja 1500-luvun talonpoikaislevottomuuksissa, myös uudempaa aikaa käsittelevissä artikkeliluvuissa.

Autonomian ajan suomalaisuutta tarkastellaan keisarin ilmiantajien ja suurmiesidentiteettiä janonneen, kansallisena herättäjänä tunnustetun A. I. Arwidssonin myötä. Myös 1900-luvun alkupuolen maailmankuvaa ja sen muutosta katsellaan aikakauden uusimpien, aikanaan kiistanalaisten ilmiöiden ja teorioiden, kuten suhteellisuusteorian kautta.

Pienen anakronismin uhallakin voi esittää kysymyksen: mikä on tänä päivänä suhtautumisemme yhä kiihtyvältä vaikuttavaan tieteen ja teknologian kehitykseen sekä niiden aiheuttamiin muutoksiin yhteiskunnassamme? Samaan hengenvetoon voi kysyä, mitä suhtautumisemme vähemmistöihin ja erityisryhmiin kenties kertoo meistä jälkipolville.

Yhteenveto

Historiallinen jatkuvuus näyttäytyy teoksessa toisaalta lukujen kronologisena etenemisenä keskiajalta 1900-luvun alkuun ja toisaalta lukujen sisällä kulloisenkin teeman käsittelyssä. Erityisen kiitettävänä pidän haasteellista aikakausien ja tutkimusaiheiden kirjoa. Alun taustoituksen ja esittelyn jälkeen jäin hieman kaipaamaan teemoiltaan hyvin erilaisia lukuja yhteen sitovaa päätöslukua. Artikkelien henkilö- ja mikrohistoriallinen lähestymistapa onnistuu kuitenkin heijastamaan teimana olevia laajoja käsitteitä aikalaiskohtaloiden avulla. Tässä myös onnistutaan pääsääntöisesti sortumatta narratiiviin suurten miesten elämistä. Haastava lähestymistapa ei kuitenkaan jää liian kapea-alaiseksi, kun yksittäiset tapahtumat ja henkilöt sidotaan aikakautensa laajempiin yhteyksiin ja taustoihin. Jonkinlaisessa yhteenvedossa olisi vielä voitu palata kokoamaan langat yhteen ja hakea kirjan näkökulmasta keskeisin anti kunkin kirjoittajan kontribuutiosta. Tämä olisi ehkä vielä selkeämmin kiteyttänyt johdantoluvussa peräänkuulutettua maailmankuvien ja identiteettien toisaalta yliajallisia, toisaalta jatkuvasti muotoaan hakevia piirteitä, ja tarjonnut parempaa vertailupintaa eri lukujen päätelmille. Nyt, epäilemättä sivumäärän rajoittamana, kirja jää harmillisesti rakenteeltaan hieman hajanaiseksi.

Vaikka kirjassa puhutaan luvuista, suutuntuma on kuitenkin kovin artikkelikokoelmamainen. Vaarana on, että lukija kadottaa kirjan johdannossa esitetyn pääjälteen. Teoksen takakannen mukaan kirja on suunnattu ammattitutkijoiden lisäksi Suomen historiasta kiinnostuneelle yleisölle. Kirjan ote on kuitenkin selvästi tutkimuksellinen ja lukeutuu mielestäni enemmän ihmistieteellisen tutkimus- kuin yleistajuisen tietokirjallisuuden piiriin. Sen verran kovaa pureskeltavaa sisältö on.

FM Teemu Korpijärvi työskentelee väitöskirjatutkijana Greifswaldin yliopiston ”Baltic Borderlands” -tutkimusyksikössä Saksassa ja on kirjoilla jatko-opiskelijana Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksella.

Viitteet

[1] Lisää samaan kansallisen identiteetin määrittelyn tematiikkaan liittyvästä keskustelusta voi lukea esimerkiksi teoksista *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen*, Karonen & Räihä (2014), *Kotiseutu ja kansakunta*, Markkola, Snellman & Östman (2014), *Kirjoitettu kansakunta*, Jalava, Kinnunen & Sulkunen (2013). Teoksia yhdistää suomalaisen historian, historiakuvien ja maailmankuvien muotoutuminen, suhteessa satavuotiaaseen Suomeen ja suomalaiseen maailmankuvaan.

[2] <http://www.uta.fi/yky/coehistory/fi/organisaatio.html>

Kirjallisuus

Jalava, Marja, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen toim. 2013. *Kirjoitettu kansakunta – sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Karonen, Petri & Antti Räihä toim. 2014. *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen- suomalainen historiakuva Oma maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Markkola, Pirjo, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman toim. 2014. *Kotiseutu ja kansakunta – miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.